

יהודי אלג'יריה, תוניסיה ומארוקו

1943-1940

מיכאל אביטבול

מבוא¹

ערב מלחמת-העולם השנייה מנתה צפון-אפריקה הצרפתית קרוב ל-400,000 יהודים, שהיוו כ-3% מכלל 14 מיליון אוכלוסי המגרב — מהם כ-1,200,000 מתיישבים אירופים. זולת כמה בעלי-הון גדולים שנפגעו מתוצאות המשבר הכלכלי העולמי, עסק הרוב המוחלט של היהודים ברוכלות, במסחר, במלאכה ובפקידות, וכן היה בתוכם אחוז ניכר של מחוסרי עיסוק קבוע ומובטלים. המבנה החברתי-כלכלי של הקהילות באלג'יריה, בתוניסיה ובמארוקו לא עבר שינויים מרחיקי לכת מאז השתלטות צרפת על ארצות אלו, אם כי בכל אחת מהן הלך והתגבש מעמד-ביניים חדש מקרב הדורות הראשונים של בעלי ההשכלה הצרפתית, שנחשבה כאמצעי מוחלט וכלי-יכול לקידום חברתי. החינוך הצרפתי באלג'יריה היה כללי וחילוני, אך בתוניסיה ובמארוקו הוא הוענק בצמצום רב. במיוחד במארוקו לא עלה בידי כ"ח, שהחזיקה במונופולין כמעט מוחלט על החינוך היהודי, להושיב על ספסל הלימודים יותר מ-15,000 ילדים, כמספר התלמידים היהודים בתוניסיה, על-אף היות האוכלוסייה היהודית בתוניסיה קטנה כשני שלישים מזו של מארוקו.

בתחום זה, כמו בתחומים אחרים, היו פערים גדולים בהתפתחותן של שלוש הקהילות. הפערים נבעו מהמעמד המדיני השונה של כל אחת מארצות המגרב (אלג'יריה היתה 'מושבה' ואילו מארוקו ותוניסיה — 'פרוטקטוראטים') וכן מהותק של הנוכחות הצרפתית במקום (אלג'יריה מ-1830, תוניסיה מ-1881 ומארוקו מ-1912). כך למשל, המדיניות הצרפתית באלג'יריה הצטיינה בנטיות הטמעה חזקות ביותר, שבאו לידי ביטוי בביטול הארגון הקהילתי היהודי המסורתי והחלפתו בארגון קונסיסטוריאלי, שהועתק במדויק מן הדגם הצרפתי (1845), וכן בהענקת האזרחות הצרפתית לכל יהודי המושבה, בהתאם לפקודת כרמיה (1870). בתוניסיה ובמארוקו, לעומת זאת, גילו השלטונות הצרפתיים פחות נדיבות לב כלפי היהודים וסירבו

פירוט ההפניות הביבליוגרפיות — ראה בסוף המאמר.

1 מאמר זה מבוסס על מחקר מקיף שפורסם במקורו בצרפתית (להלן: אביטבול, וישני), אשר תרגום עבריו שלו יצא לאור זה עתה בהוצאת מכון כ"צבי.

בצפון-אפריקה כולה:

כ־400 אלף יהודים

בשלטון ישרי: יולי 1940-נובמבר 1942

בתוניסיה: כ־90 אלף יהודים

בכבוש גרמני: נובמבר 1942-מאי 1943

בלבאנט: כ־35 אלף יהודים

בשלטון ישרי: עד יולי 1941

הקהילות היהודיות שבשלטון צרפת הוושאית במלחמת-העולם השנייה

ביוני 1940 נכנעה צרפת להיטלר והוקמה בה, בעיר וישי, ממשלת-חסות שחלשה על 2/5 משטח הארץ וכן על המושבות שבצפון-אפריקה ובלבאנט. לאחר כמה חודשים חוקקה וישי ביוזמתה חוקים גזעניים, שאסרו על היהודים לכהן במשרות ציבוריות ושיפוטיות, בהוראה, בצבא, בבנקאות; הוחלו עליהם הגבלות חברתיות וכלכליות נוספות. הונהג מינהל מיוחד לענייני יהודים, הארגונים היהודיים פוזרו, יהודים נתיני-חוץ נכלאו במחנות ונמסרו לידי הנאצים. תחיקה אנטי-יהודית הונהגה גם באלג'יריה, במארוקו, בתוניסיה, בסוריה ובלבנון. בצפון-אפריקה ובלבאנט היו האוכלוסים המוסלמים עוינים בדרך-כלל כלפי היהודים, בערצמה שונה ממקום למקום וחריפה פחות מהאנטישמיות של הצרפתים במגרב. בנובמבר 1942 פלשו בנות-הברית לצפון-אפריקה. עקב הפלישה השתלטה גרמניה על תוניסיה ושלטה בה כשישה חודשים.

להיענות לכל התביעות והשידולים של יהודי צרפת, שביקשו להחיל על שתי קהילות אלו את החוק האזרחי הצרפתי. בתוניסיה אמנם ריכזה צרפת את התנגדותה וערב מלחמת-העולם הראשונה אף הסכימה להעניק באופן סלקטיבי את אזרחותה ליהודים. אולם במארוקו התבצרה צרפת מאחורי אמנת מאדריד (1880), שקבעה את עקרון הנאמנות הנצחית למלך, ודחתה על הסף כל בקשה להעניק את אזרחותה ליהודים, אם כי השתדלה לבטל את מרבית הביטויים והסממנים של האפליה המסורתית שסבלו ממנה ה'ד'מים' היהודים בארץ זו, כמו ביתר הארצות המוסלמיות.

א. היהודים והחברה שסביבם ערב מלחמת-העולם השנייה

כד בכד עם שיפור מצבם הכלכלי והמדיני התנסו יהודי אפריקה הצפונית בהחרפת יחסיהם עם האוכלוסיה שסביבם. אלג'יריה, אשר היהודים הגיעו בה לשוויון זכויות אזרחיות עם המתישבים האירופים, היתה גם זאת שהכירה את האנטישמיות המודרנית על כל ביטוייה הידועים ממקומות אחרים בעולם. האנטישמיות האלג'יראית היו לה שתי תקופות עיקריות: הראשונה החלה למחרת פקודת כרמיה והגיעה לשיאה בסוף שנות השמונים, כאשר השתלטו החוגים והמפלגות האנטישמיים, על כל מוסדות השלטון המקומי;² השנייה החלה מאמצע שנות העשרים ונמשכה עד סוף מלחמת-העולם השנייה. שלא כבתקופה הראשונה, ניכרה בתקופה השנייה התסיסה האנטישמית גם במארוקו ובתוניסיה וסחפה גם את האוכלוסיה המוסלמית. האנטישמים האירופיים ניזונו לא רק מהמסורת האנטי-יהודית המקומית אלא קיבלו את השראתם גם מן הימין הקיצוני הצרפתי ומן האנטישמיות הנאצית; בעוד שהאוכלוסיה המוסלמית שאבה משני אפיקי השפעה נוספים: התעמולה הגרמנית והאיטלקית, שהופנתה אליה ישירות מברלין ומרומא, והמסע האנטי-ציוני שאומץ על-ידי כל הלאומנים המקומיים שפעלו באזור ערב מלחמת-העולם השנייה.

הפוגרום שנערך ביהודי קונסטאנטין בקיץ 1934 היווה אחד הביטויים החמורים ביותר של הצטלבות זו של השפעות אנטי-יהודיות.³ בערב שבת, ה-3 באוגוסט, עבר חייל יהודי ליד המסגד שבקרבת הרובע היהודי וגידף כמה מתפללים מוסלמים. האיש, שלפי כל הסימנים היה שתוי, המשיך לביתו אך מיד אחר-כך התקהלו סביב הבית עשרות מוסלמים וידו אבנים על הדיירים היהודים. ההפגנה פוזרה על-ידי המשטרה, אחרי שהמתפרעים הספיקו לגרום לפציעת 15 יהודים. לאחר הפוגה של יממה, שבה השתדלו מנהיגי שתי הקהילות להרגיע את הרוחות, התחדשו המהומות ביתר חומרה. ביום ראשון בבוקר הגיעו מאות מוסלמים נושאי נשק קר מהכפרים סביבה והתכנסו באין מפריע ברחבת השוק העירוני. לאחר שעתיים של התארגנות,

2 ראה: סיון; דרמנויאן.

3 על פרעות קונסטאנטין — ראה: אז'רון, קונסטאנטין, עמ' 23-40; אביטבול, וישי, עמ' 18-21.

שבהן הופצו שמועות כי אחד המנהיגים המקומיים, הד"ר בן-ג'לול, נרצח בידי יהודים, פנו המפגינים לעבר הרובע היהודי. בהניפם דגלים צרפתיים וכרזות 'תחי צרפת!', הם התנפלו על כל יהודי שנודמן על דרכם, פרצו לתוך בתים וטבחו את דייריהם, שדרו חנויות והעלון כאש. לקראת הצהריים הם השתלטו על כל הרחובות שהתגוררו בהם יהודים ואף על שערי הכניסה לעיר, כשהם עוצרים מכוניות ואוטובוסים ומחפשים יהודים בין נוסעיהם. במשך כל אותן שעות לא התערבו הצבא והמשטרה ולא כל-שכן האזרחים האירופים שהתכוננו מן הצד במתרחש. בעוד הצבא היה מרותק לקסרקטיניו, החליטו השלטונות יום לפני-כן לא לחלק תחמושת לשוטרים, ואלה מהם שניסו ביוזמתם לעזור ליהודים היו חסרי אונים. רק באמצע היום, כאשר התבררו ממדי הטבח – 25 הרוגים, בהם ילדים ונשים, ויותר מ-130 פצועים – ניתנה הוראה לשוטרים לפזר בכוח את המתפרעים. איש מהפורעים לא נעצר, לא במהלך הפרעות ולא אחריהן.

השלטונות נשמו לרווחה כאשר הסתכר להם שהמוסלמים דאגו לא לפגוע באירופים. 'המהומות היו על רקע אנטי-יהודי גרידא', נאמר בהודעה הרשמית, שפורסמה כעבור יומיים מטעם משרד הפנים הצרפתי. אולם נוכח הביקורת הקשה שהוטחה בעיתונות של פאריס על ההתנהגות של משטרת קונסטאנטיין, נאלץ המושל הכללי למנות ועדת חקירה לבדיקת הגורמים ל'מאורעות שהתרחשו בקונסטאנטיין בין ה-3 ל-5 באוגוסט 1934'. בראש הוועדה הועמד אנטישמי נודע. אין פלא אפוא שמסקנות הוועדה לא זו בלבד שחיפו על אוזלת היד של המשטרה אלא הצדיקו בעקיפין את מבצעי הפרעות. לדעת הוועדה, הגורם העיקרי לפוגרום היה ההתרוששות של הכפריים המוסלמים, כתוצאה מההלוואות בריבית קצוצה שניתנו להם על-ידי הסוחרים היהודים. מסקנות הוועדה קוממו את דעת-הקהל היהודית, אשר רובה ככולה קישרה בין מעשיהם של המוסלמים ובין ההסתה האנטי-יהודית שחידשה ימיה בקרב האוכלוסיה האירופית של העיר והתעצמה בשנים שאחרי-כן. ואכן, כמו בשלהי המאה ה-19, הרקע המיידני להתחדשות התסיסה האנטי-יהודית היה 'אלקטוראלי' במהותו: נצחון ה'חזית העממית' בצרפת והעלייה לשלטון של ליאון בלום מילאו בשנות השלושים את התפקיד שמילאה בזמנו פרשת דראיפוס בלבוי היצרים האנטי-יהודיים.⁴

הכומר גבריאל לאמבר מאוראן היה בין המנהיגים העיקריים של התנועה האנטישמית החדשה. האיש שהחל את דרכו הפוליטית כמטיף דווקא לאחווה בין-דתית נבחר כחבר המועצה העירונית ואחר-כך, בשנת 1933, כראש עיריית אוראן. לא מעט בזכות קולות היהודים. אולם בבחירות הכלליות במאי 1936 הוא נכשל מול מועמד המפלגה הסוציאליסטית מן 'החזית העממית'. לאמבר האשים בתבוסתו את היהודים ומייד אחרי-כן הקים ארגון בשם 'האחווה הלאטינית' (Amitiés Latines),

שהיה מיוזג של כל הארגונים האנטי־יהודיים והאנטי־שמאלניים שפעלו במחוז אוראן. היו לארגון ועד מרכזי ומזכירות פוליטית, וחבריו היו מאוגדים בתאים שכונתיים, שנפרשו על פני המחוז כולו. 'האחוזה הלאטינית' הפיזה את תעמולתה באמצעות עלונים ויומונים, באסיפות המונים, בחוגי־בית, בנשפים, בתהלוכות, באירועי ספורט ובפעולות ראווה אחרות, כגון חלוקת מזון לנזקקים. ערב מלחמת־העולם השנייה השתייכו לארגון הזה כל ראשי הערים במחוז. בין אלה בלט במיוחד לוסיין בלא (Lucien Bellat), שכיהן כראש־עיריית סידי בן אל־עבאס משנת 1929, אשר לא הסתיר את אהדתו לפאשיזם האיטלקי ולפראנקו והואשם בשנת 1937 במעורבות ישירה בחטיפת מי שהיה קונסול ספרד הרפובליקאית באלג'יר. בשנת 1938 הוא מחק באופן שרירותי שמות של מאות יהודים מרשימת הבחורים, בטענה שהם או הוריהם השיגו במירמה את האזרחות הצרפתית. העניין הגיע עד בית־הדין הגבוה בפאריס, שהורה על ביטול החלטה של בלא.

במחוז קונסטאנטין חזר אמיל מורינו להיות המנהיג האנטישמי המקומי, לאחר שהובס בבחירות המוניציפאליות בשנת 1938. הוא הקים ארגון בשם 'האחוזה הצרפתית' (Amitiés Françaises) במטרה 'להגן על תושבי קונסטאנטין מפני היהודים'. תומכיו נמנו עם העילית של האוכלוסיה האירופית: רופאים, עורכי־דין, בעלי אחוזות, סוחרים ובנקאים. ארגונו נקט אמצעים דומים לאלה של 'האחוזה הלאטינית', ושני הארגונים השתדלו לשוות אופי קבוע לפעילותם האנטי־יהודית גם מחוץ למועדי הבחירות.

לצד הארגונים האנטי־יהודיים המקומיים פעלו גם גופים שונים אשר השתייכו לימין הקיצוני בצרפת וקיבלו השראתם לא מן המצאות האלג'יראית אלא מאידיאולוגיות גזעניות שרווחו בחוגי הימין בפאריס באותו זמן. שני הארגונים העיקריים היו Parti Populaire Français של דוריו (Doriot) ו־Parti Social Français של קולונל דה לה רוק (De la Rocque).

במאבק נגד היהודים, ניסו מפלגות הימין לגייס לצידם את המוסלמים. בשעה שמורינו ולאמבר הקימו גופים מיוחדים להפצת התעמולה האנטי־יהודית בקרב המוסלמים, השתמשו רבים מעיתוני הימין גם במאורעות שהתרחשו בארץ־ישראל כדי לקומם את הערבים. הסתה זו היתה מכוונת נגד היהודים ונגד העלמאא הרפורמיים, שניסו מאז מאורעות קונסטאנטין להתקרב ליהודים ועל־כן כונו בעיתונות האנטי־יהודית בתואר הגנאי 'ערבים מיוהדים'.

היהודים מצידם הגיבו בנימה מאופקת על ההסתה האנטישמית. כנגד ההשמצות על העדר פאטריוטיות מצידם, נופפו היהודים בגאווה את הנתונים על חלליהם ממלחמת־העולם הראשונה.⁵ ככלל, התנגדו היהודים לכל יזמה קיצונית והעדיפו

5 שמותיהם ותמונותיהם של החיילים היהודים מאלג'יריה שנפלו, נפצעו או נשבו במהלך הקרבות במלחמת־העולם הראשונה — ראה: ספר הזהב.

לנהל את מאבקם נגד התנועות האנטישמיות במסגרת ארגונים פוליטיים כלל-צרפתיים וגופים הומאניטאריים מקובלים, תוך הדגשת האופי האנטי-רפובליקאי וה'אנטי-צרפתי' של התעמולה האנטישמית.

גם בתוניסיה ובמארוקו צצו בשנות השלושים ארגונים אנטי-יהודיים שונים בקרב האוכלוסיה האירופית. אולם הן בשל מעמד המשפטי המיוחד של שני הפרוטקטוראטים והן בשל היות יהודי תוניסיה ומארוקו ברובם המוחלט נתינים מקומיים, ולא אזרחי צרפת, לא נודעה לארגונים אנטישמיים אלה חשיבות דומה לזו שהיתה לארגונים שבאלג'יריה.

משמעותית הרבה יותר היתה התסיסה שאחזה בקרב המוסלמים, הן כתוצאה מהתגברות התעמולה הפאן-ערבית והן בשל ההתעוררות הלאומית שפקדה את שני הפרוטקטוראטים בשנות השלושים. המנהיג הדרוזי שאכיב ארסלאן, שייסד בג'נבה את 'הועד הסורי-פלשתינאי', היה האחראי לתעמולה האנטי-ציונית שהופצה במגרב. לידו פעלו רבים ממנהיגי התנועה הלאומית המארוקאית, כמו: עבד אל-ח'ליק תורס, אל-חאג' עבד אל-סלאם באנונה ואל מאכי אל-נאצרי, שהאשימו את צרפת בהעדפת היהודים על-פני הרוב המוסלמי ובמתן חופש פעולה לארגונים הציוניים במארוקו ובתוניסיה.⁶ דברי תעמולה אלה ואחרים השפיעו לא רק על ההמונים אלא גם על אנשי מינהל בכירים. כך למשל, באוקטובר 1934 ביקש הוזיר הגדול של מארוקו מן השלטונות הצרפתיים לאסור על היהודים להתגורר ברבעים המוסלמיים, ובשנת 1937 ניסה הפאשא של מראכש לאסור על היהודים להעסיק בבתייהם משרתים מוסלמים. העיתונות הערבית המקומית האשימה את היהודים בניצול הכספים שהפיקו ממסחרם עם המוסלמים כדי לממן את המאבק נגד האסלאם בארץ-ישראל, ובעקבות זאת צימצמו מוסלמים רבים בערים הגדולות את קשריהם עם היהודים.⁷ התסיסה הזאת בקרב המוסלמים ניזונה כאמור באופן חלקי מהתעמולה הגרמנית. היטלר אמנם לא הקדיש תשומת-לב מרובה לאגן הים התיכון, אולם הוא התעניין בתנועות הלאומיות שפעלו בצפון-אפריקה ובמזרח התיכון, כנצלו את האהדה הרבה שהיתה בארצות אלו לגרמניה מאז ימי הקיסר וילהלם. היטלר רצה בגיוס הלאומנות הצפון-אפריקאית נגד צרפת, כדי לעורר בבוא העת מהומות ופעולות אנטי-קולוניאליות שישתקו את המושבות הצרפתיות. ואכן, אם בתיווכו של המופתי הירושלמי אל-חאג' אמין אל-ח'וסייני ואם במישרין, נטלו לאומנים צפון-אפריקאים חלק פעיל מאוד בחתרנות הגרמנית שהתמקדה באופן בלעדי בנושאים אנטי-יהודיים ואנטי-קולוניאליים. ראש הקהילה המוסלמית בברלין היה ממוצא מרוקאי והוא שטיפח את הקשרים שנוצרו בין 'אגודת התרבות האסלאמית' (Islamischer Kulturbund) שבווינה למנהיגי התנועה הלאומית של מארוקו (אל-נאצרי, אל-וזאני

6 ראה: אביטבול, וישי, עמ' 35.

7 ראה: קירדאן, עמ' 27.

ובאנונה). בשנת 1938 הוקם בברלין 'ועד להגנת תוניסיה', במקביל ל'ועד להגנת המגרב הערבי' ול'ועד למען הפליטים המדיניים של צפון-אפריקה'. באותו זמן תחנות הרדיו הגרמניות הגדילו בהרבה את מספר מהדורות החדשות והשידורים, בערבית ובקרבית, שכוונו אל שלוש מדינות המגרב. הגרמנים גם העניקו אימון צבאי לקבוצה של לאומנים אלג'יראים בשם 'ועד-הפעולה המהפכני הצפון-אפריקאי' (Comité d'Action Révolutionnaire Nord-Africain — CARNA).⁸ לאחר נצחון פראנקו פעלו הגרמנים מתוך שטחה של מארוקו הספרדית, מהערים סאוטה (Ceuta) ותטואן, ומהעיר הבינלאומית טנג'ר, שבהן נוסחו והופצו עלוני הסתה נגד היהודים. כמו למשל:

היהודים מכרסמים בכם כמו שהעכברושים מכרסמים בכבשים. צרפת מגינה על היהודים. היהודים הם סוכנים של צרפת, הם משענתה של צרפת. גרמניה רודפת את היהודים ומחרימה את רכושם. אילולא הייתם עבדיה של צרפת גם אתם יכולתם לנהוג כמו גרמניה.⁹

בין יתר האשמותיה נגד צרפת, הפיצה התעמולה הגרמנית את השמועה, שלפיה השלטונות הצרפתיים הסכימו להכניס לצפון-אפריקה מאות פליטים יהודים מגרמניה. השמועה הזאת נוצלה גם על-ידי המתיישבים האירופים, כדי לקדם את האינטרסים שלהם, כפי שמלמד דיווחו של העיתון האלג'ירי *Dépêche Algérienne* בשנת 1933:

לתעשיין צרפתי אחד באלג'יר היו במשך שלושים שנה לקוחות מוסלמים רבים... בימים האחרונים נפוצה שמועה בשווקים, ואפילו לכפרים הגיעה, כי הוא פיטר את עובדיו המקומיים כדי לתת את מקומם לפליטים יהודים מגרמניה. לשמועה לא היה כל יסוד... אבל המוסלמים לא ידעו כי הולכיכם שולל. הם סירבו לקנות את המוצרים של אותו תעשיין. אחדים אף רמסו ברגליהם סחורות שכבר קנו, ירקו עליהן ואסרו על אחיהם... לגעת בסחורות אלה.¹⁰

ובאותו עניין: במאמציה להרחיב את שיווק תוצרתה בקרב האוכלוסיה המוסלמית, מצאה לנכון חברה ידועה לייצור סיגריות באלג'יר לקשט את נייר הסיגריות שלה בציור צלבי-קריס.¹¹

החל משנת 1937 הצטרפה גם איטליה למסע האנטי-יהודי הגרמני בצפון-אפריקה. מוסוליני, שהתכוון כידוע לספח את תוניסיה, נמנע עד אז מלתת גוון

8 ראה: אריון, תעמולה, עמ' 1-39; ראינרו, עמ' 498-515.

9 ראה: דולייין, עמ' 141.

10 לפי היומון האלג'ירי *La Dépêche Algérienne*, 27 במאי 1933.

11 ראה: לאהאג, עמ' 6-10.

אנטישמי לתעמולה האנטי-צרפתית שלו בתוניסיה ובמארוקו. שידורי רדיו בארי, שצוטטו בעיתונים, כמו *Unione* בתוניס ו-*Vedetta* בטנג'ר, תיארו כעת את היהודים הן כסוכני הקולוניאליזם הצרפתי במגרב והן כתומכיו העיקריים של האימפריאליזם הבריטי בארץ-ישראל ובמזרח התיכון. כמו כן, בתי-המסחר האיטלקיים בתוניסיה ובמארוקו נצטוו לצמצם את קשריהם עם היהודים, ומשנת 1938 ואילך כמה מוסדות תרבות איטלקיים בתוניס, בטנג'ר וברבאט סגרו את שעריהם בפני היהודים.¹² היהודים לא חיכו עד לתפנית הגזענית של הפאשיזם האיטלקי כדי להתרחק מאיטליה. בתוניסיה, למשל, ויתרו מרצונם עשרות יהודים ליבורנוזים על האזרחות האיטלקית במרוצת שנות העשרים, ואחדים מהם אף נמנו עם ראשי תנועת ההתנגדות לפאשיזם, שפעלה מחוץ לאיטליה.¹³ לפני כן, הטילו יהודי תוניסיה ומארוקו חרם מוחלט על כל הסחורות מתוצרת גרמנית. פעולתם זאת לא מצאה חן בעיני שכניהם הערבים. על רקע החרם האנטי-גרמני פרצו בשנת 1933 התנגשויות דמים בין יהודים למוסלמים בערים שונות במארוקו, כמו: תטואן, רבאט וקאזאבלאנקה.¹⁴ כאשר קרב מועד פרוץ המלחמה הביעו מאות יהודים מכל שכבות האוכלוסיה במארוקו ובתוניסיה את רצונם להתגייס לצבא הצרפתי. אולם רק בודדים מהם גויסו על-ידי השלטונות, מחשש שגיוסם יהיה למורת רוחם של המוסלמים ובשל התחשבות בהלכי-הרוח האנטי-יהודיים שקיננו בקרב האוכלוסיה האירופית. השלטונות אף הרחיקו לכת וצינזרו את המאמרים בעיתונות שקראו לגיוס היהודים.¹⁵

ב. תבוסת צרפת וכינון משטר וישי

תוך כדי מנוסתה מפני הצבא הגרמני, נתגלו בממשלה הצרפתית חילוקי-דעות חריפים בין אלה שצידדו בהמשך המלחמה לצד בריטניה לאלה שתבעו להגיע לידי הסכם עם גרמניה. ראש-הממשלה פול ריינו (Paul Reynaud), שצידד בהמשך המלחמה, הציע להעביר את מוסדות הממשלה לצפון-אפריקה או לחילופין להכריז על איחוד פוליטי בין צרפת לבריטניה. מולו נתייצבו מפקדי הצבא, ובראשם המארשל פטאן (Pétain) 'גיבור ורדאן', שמונה כשר מלחמה בעיצומן של הקרבות. ב-17 ביוני נאלץ ריינו להתפטר. במקומו מונה פטאן וקיבל את מלוא הסמכויות מטעם הפארלמנט הצרפתי, שכוונס לישיבתו האחרונה בכורדו.¹⁶ ב-18 ביוני 1940 ביקש פטאן מהגרמנים שביתת-נשק, והיטלר נענה מייד לבקשה. אם כי היה יכול

12 ראה: אביטכול, וישי, עמ' 36-39.

13 ראה: כסיס, עמ' 189-196.

14 ראה: העיתון *Le Réveil Juif* 31 במרס, 14 באפריל, 2 ביוני – כולם ב-1933; אביטכול, וישי, עמ' 38-39.

15 ראה: אביטכול, וישי, עמ' 41-42.

16 ראה: ארון, עמ' 25-73; פאקסטון, וישי, עמ' 25-33.

להשתלט על כל שטח צרפת, הרי בשל שאיפתו להכניע במהירות את בריטניה, ראה היטלר עניין מיוחד בהוצאת צרפת מן המלחמה. בקבלו את דרישתה לשמור על שלמותה הטריטוריאלית של האימפריה הצרפתית, עורר היטלר את זעמן של איטליה וספרד, שקיוו לספח את תוניסיה. ואת מארוקו לאחר התבוסה הצרפתית. 'נדיבות הלב' של היטלר באה לידי ביטוי גם בהבטחתו לצרפתים לא לפגוע בצי המלחמה שלהם, אשר כמעט לא ניוזק בקרבות מאי-יוני 1940, ובהסכמתו להעברתו של צי זה לנמלי דרום צרפת ולאג'יריה, אשר כמוה כמארוקו וכתוניסיה, נשארה בתחומה של 'צרפת הלא-כבושה', בהתאם להסכם שביתת-הנשק.

מיד לאחר הסכם שביתת-הנשק עם גרמניה החל פטאן הישיש, שנהנה מפופולאריות עצומה, במגעים לקראת כריתת חוזה שלום, לכינון סדר פוליטי חדש בשטחים שנותרו כריבונות צרפת. הוא התייחס לתבוסת ארצו כאל הזדמנות היסטורית 'לטהר' את צרפת מ'סטייות' ולחולל 'מהפכה לאומית', שעיקריה היו חזרה לערכים המסורתיים של התרבות הצרפתית, כפי שנוסחו בשנות השלושים על-ידי האידיאולוגים של הימין האנטי-רפובליקאי, שהעלו על נס את מורשתה הקאתולית ואת אופיה ה'איכרי'. פטאן ותומכיו היו מאוד קרובים בדעותיהם לאידיאולוגיה הפאשיסטית והנאצית.¹⁷ זיקה רעיונית זו היא שדירבנה את משטר וישי — על-שם עיר הקייט, שפטאן קבע בה את מושב ממשלתו — לשתף פעולה עם הגרמנים. החוקים שנחקקו על-ידי שלטונות וישי, ובכללם החוקים האנטי-יהודיים, באו לא מתוך הענות ללחצים גרמניים, אלא מרצונם החופשי של פטאן וממשלתו. רק לאחר סוף 1941, וביתר שאת רק לאחר נובמבר 1942 בעקבות הפלישה האמריקאית-בריטית לצפון-אפריקה, החלו הגרמנים להגביר את מעורבותם בענייניה הפנימיים של 'צרפת הלא-כבושה'. עד אז נהנה פטאן מתמיכה נרחבת מצד דעת-הקהל הצרפתית. זו, ברובה המכריע, בירכה על הסכם שביתת-הנשק וגם אימצה לעצמה את ההסבר, שלפיו התבוסה הצבאית נבעה מהתנוונות המשטר הרפובליקאי, לפיכך היא לא יצאה מגדרה כדי להגן על הערכים ועל המוסדות הדמוקרטיים שבוטלו מייד לאחר כינון משטר וישי. פטאן לא היה צריך לערוך טיהור עמוק במינהל ולאייש את מוסדות השלטון באנשים חדשים, שכן היה יכול להישען על אנשי המשטר הישן, ובכללם אנשי שמאל רבים, שקיבלו את תפיסתו האידיאולוגית והפוליטית.

המשכיות פוליטית זו בלטה במיוחד בצפון-אפריקה, שבה הושארו בתפקידיהם כל המושלים, המפקחים ומפקדי הצבא המקומיים. אמנם אחדים מהם — כמו הנציב העליון במארוקו הגנרל נוגס (Nogués) והנציב העליון בתוניסיה האדמירל אסטבה (Estéva) — אף התנגדו במשך זמן-מה לשביתת-הנשק עם גרמניה, אולם מאוחר יותר זה לא מנע בעדם להיות עושי דבריו הנאמנים ביותר של המשטר הוישאי במגרב.¹⁸ כדי להנהיג את 'המהפכה הלאומית' הקים המשטר החדש את 'לגיון

17 ראה: פאקסטון, צרפת, עמ' 18-27; 44-47.

18 ראה: סוסטל, עמ' 58.

המושל הכללי הצרפתי של תוניסיה, אדמיראל ל' אסטבה, בראש טקס של הבעת אמונים לשלטון וישי, טקס שהתקיים בתוניס

הלוחמים הצרפתי, שנועד להפיץ את עקרונות 'הסדר החדש'. 'הלגיון' מנה כ-150,000 חברים בשלוש ארצות צפון-אפריקה. הוא קיבל כהוראת-קבע לסייע לרשויות המקומיות כדי 'להקל בביצוע כמה משימות', כגון המאבק בשוק השחור והסברת המדיניות הממשלתית כלפי היהודים. בסוף שנת 1941 הוקמה יחידת מחץ S.O.L., אשר אנשיה גויסו מקרב חברי 'הלגיון'. היא עתידה להיות מעין מהדורה צרפתית של הס"ס הנאצי ואנשיה אימצו לעצמם את השבועה 'אנו נשבעים להיאבק בדמוקראטיה, בפורשים הגוליסטים וביהודים'.

ג. יהודי אפריקה הצרפתית תחת משטר וישי

כניסת צרפת למלחמה עוררה בליבם של יהודי צפון-אפריקה תחושה אמיתית של פאטריוטיות צרפתית. הסולידאריות עם 'צרפת הליבראלית ושוחרת השלום', 'המגינה על החלשים והמדוכאים' — כדברי הרב הראשי של תוניסיה, חיים בלעיש, היתה כנה ומוחלטת. 'בית ישראל כולו ולא כל יהודי בנפרד חייב להעניק את תמיכתו לצרפת ולבנות-בריתה, למען הניצחון על האויב המשותף', נאמר במאמר מערכת

בכתב-העת של ציוני מארוקו, 'L'Avenir Illustré' ('העתיד המאויר')¹⁹. הכל תרם להתלהבות זאת: הפחד מפני ההיטלרזים, 'האויב הנורא ביותר של העם היהודי', ההרגשה של קירבה אמיתית עם 'צרפת של האב גרגואר' (Abbé Grégoire), 'המדינה המשחררת' שמאיים עליה אויב 'שאיבד כל חוש פרופורציה והוא מתכוון להרוס את העולם כולו לפני שישתלט עליו', ההרגשה שהיהודים עומדים בפני סכנה משותפת יחד עם 'המולדת המאמצת והמגינה'. הרב הראשי של יהודי תוניסיה ביקש מבני עדתו לקנות בחסכונותיהם אגרות-חוב של הממשלה, ובתונים, בנאבל ובבג'ה (Beja) אירגנו היהודים משמרות של צום ותפילה למען נצחון צרפת ובעלות-בריתה. הקהילה היהודית בבג'ה, 'כרצותה לתרום ככל שרק תוכל לנצחון צרפת', ביקשה מן השלטונות לגייס לצבא צרפת את כל יהודי תוניסיה שבגיל הגיוס. תגובות דומות הושמעו על-ידי יהודים במארוקו.

אולם ציפיות היהודים, שהאמינו כי גילויי הפאטריוטיות שלהם יביאו להיעלמות ההסתה האנטישמית, התבררו עד מהרה, שכן השנאה ליהודים צברה תנופה ככל שקווי החזית הצרפתיים הלכו והתמוטטו בפני הפולש הגרמני וככל שסימני התבוסה הלכו ונעשו ודאיים יותר.

במארוקו גברה ההסתה האנטי-יהודית החל מן הימים הראשונים של מאי 1940. היהודים הואשמו, בין היתר, בהתעשרות על חשבון המלחמה, 'שגרמו אחיהם בני עמם באירופה'. תפקיד מרכזי מילאו במערכה זו PPF וקבוצות ימניות קיצוניות אחרות בקאזאבלאנקה, אוג'דה, פורט-ליאוטי ורבאט. במקרים אחדים הצטרפו מוסלמים להתנכלויות שאורגנו על-ידי הצרפתים. כך למשל, במלאח של פאס נהרג יהודי ושישה אחרים נפצעו בהתקפה שערכו באמצע ספטמבר 1940 חיילים צרפתים ומוסלמים.

גם בתוניסיה גברה במידה רבה השתתפות המוסלמים בהסתה האנטי-יהודית. בתונים ובהאמאן-ליף (Hamman-Lif), בנאבל, בקאפצה ובמקומות רבים הותקפו בתים וחנויות של יהודים. השלטונות ייחסו מאורעות אלה ל'נטייתם האנטי-יהודית הטבעית של המוסלמים' וכן להשפעת העיתונות האירופית המקומית, אך דומה שהם התעלמו מהמצב החדש שנוצר עקב התבוסה הצרפתית. שכן, בעוד ש'המהפכה הלאומית' של פטאן עשתה את צעדיה הראשונים, נראתה צרפת בעיני המוסלמים כענק שעוצמתו נופצה לרסיסים על-ידי הצבא הגרמני. תבוסת המעצמה הקולוניאלית הגבירה את השאיפה לעצמאות בקרב התושבים המקומיים. ואכן הם הנחיתו את מכותיהם הראשונות על החוליה החלשה ביותר של 'הסדר הקולוניאלי', דהיינו על היהודים, אשר קידומם נתפס כאחד ההבטחים השנואים ביותר של התקופה הקולוניאלית.

באלג'יריה היתה התפתחות האירועים שונה במקצת. למרות תבוסת ארץ-האם

19 ראה: העיתון 'L'Avenir Illustré', 30 בנובמבר 1939.

הצרפתית, נראה הסדר הקולוניאלי חזק ואיתן דיו מלעורר הזיות וציפיות כלשהן לעצמאות בליכות המוסלמים. הדו"חות הרשמיים מדגישים, כי האוכלוסיה המוסלמית היתה נאמנה למעלה מכל ספק ואף הרחיקה לכת עד כדי גינוי חריף, כפי שעשו רוב הצרפתים, של ההתקפה ה'מחדנית' שביצע הצי הבריטי על השייטת הצרפתית כמרס אל-כביר (Mers el-Kabir) ב-3 ביולי 1940. מה גם שבריטניה מעולם לא נהנתה מפופולאריות רבה אצל המוסלמים, שגיננו את מדיניותה במזרח התיכון, ובמיוחד את 'האמצעים שנקטה לטובת היהודים בארץ-ישראל' – כדברי אחד הדו"חות המקומיים. אולם בניגוד להתפתחות במארוקו ובתוניסיה, המערכה האנטישמית שנפתחה באלג'יריה לאחר שביתת-הנשק נשאה אופי צרפתי בלעדי. היהודים נחשבו אויבי המשטר החדש, שכן הם צידדו באופן טבעי בהמשך המלחמה נגד גרמניה. הם גם הואשמו בגיוס כספים למען בריטניה ובארגון בריחתם של טייסים וחיילים צרפתים אל שורות 'צרפת החופשית', שעל הקמתה הכריז דה-הגול כנאומו ב-18 ביוני 1940. תוך כדי כך החלו להתפשט שמועות על פוגרומים העומדים לפרוץ במרכזים העירוניים, הופצו עיתונים ועלונים שהאשימו את היהודים באחריות לתבוסה הצרפתית וקראו לגרשם מאלג'יריה – לפני שאחרים יעשו במקומנו את המלאכה'. באמצע ספטמבר נכזזו עשרות חנויות של יהודים במרכז אלג'יר. ההודעה הרשמית, שפורסמה למחרת הפרעות, נמנעה מגינוי עצם המעשה והסתפקה בנויפה בפורעים על שניסו ליטול לידיהם את הסמכויות השייכות למדינה, שכן בהתאם לאידיאולוגיה של המשטר החדש 'אין איש רשאי לתפוס את האחריות המוטלת על המדינה בלי להיענש על כך'. ואכן, הרצון לשמור על הסדר והחוק היה, יותר מכל סיבה אחרת, המניע של השלטונות המקומיים לא להרשות לארגונים האנטישמיים לממש את איומיהם. 'המדינה הצרפתית' תהיה מעתה ואילך היוזמת וגם המבצעת היחידה של הצעדים שיינקטו נגד היהודים.²⁰

בין המושבות הצרפתיות שמעבר-לים משכה אלג'יריה את מירב תשומת-הלב של שלטונות וישי בכל הנוגע לתחיקה נגד יהודים. כיוון שנחשבה חלק בלתי-נפרד של צרפת, הוטל על אלג'יריה שפע של חוקים, צווים ותקנות, שהעמידו את הקהילה היהודית בה במצב משפטי זהה לזה של היהודים בצרפת הלא-כבושה. אולם מעמד המשפטי של יהודי אלג'יריה אין בו לבדו כדי להסביר את הרדיפות שהיו מנת חלקם, שכן ממשלת וישי רדפה בקנאות לא פחותה את יהודי מארוקו ותוניסיה, שהיו נתינים של אזורי חסות ולא אזרחי צרפת. למעשה, ממשל פטאן ראה בכל שלוש ארצות המגרב רצף גיאוגרפי אחד. בארצות אלה חיתה אוכלוסיה יהודית גדולה, שניצבה בין רוב מוסלמי אשר נאמנותו ורגשותיו לא היו בטוחים ביותר ובין מיעוט אירופי שדבק באנטישמיות וראה בה למעשה את ה'אני מאמין' הפוליטי שלו. התחיקה האנטי-יהודית הוטלה אפוא על ארצות המגרב לא רק מפני שעלתה בקנה אחד עם האוריינטאציה האידיאולוגית של משטר וישי, אלא גם מפני ששליטי וישי השתוקקו

להשביע את רצון האוכלוסיה האירופית ויחד עם זה לזכות באמונם ובאהדתם של המוסלמים במגרב.

הצעד האנטי־יהודי הראשון שפורסם על־ידי שלטונות וישי בצפון־אפריקה היה צו מ־7 באוקטובר 1940 לביטול פקודת כרמיה. להוציא כמה חריגים, כגון בעלי עיטורים צבאיים, ניטלה מיהודי אלג'יריה אזרחותם הצרפתית, ומעמדם החוקי הושווה לזה של הנתינים המוסלמים, כדרישת החוגים האנטישמיים מזה שבעים שנה. כעבור מספר ימים פורסם צו אנטי־יהודי נוסף, שהיה בעל משמעות רחבה יותר והגדיר את 'מעמד היהודים' (Statut des Juifs) בצרפת הלא־כבושה וכמושבותיה. הגירסה האלג'יראית של צו זה היתה זהה לחלוטין עם זו שפורסמה בצרפת ולפיה הוגדר כיהודי כל מי ששלושה מהורי־הוריו היו יהודים, או כל מי שרק שניים מהורי־הוריו היו יהודים והוא עצמו נשוי ליהודייה. במארוקו ובתוניסיה הוגדר כיהודי כל מי שדתו היא היהדות ואילו יהודי שהמיר את דתו לא נחשב יהודי, וזאת לא כבאלג'יריה. כרם בשלוש המושבות הטיל הצו הזה הגבלות ואיסורים דומים על היהודים, כגון האיסור לעבוד במינהל הציבורי, בהוראה, בכת־המשפט, ברשויות המקומיות, בצבא, באמצע־התקשורת הציבוריים, בתעשיית הקולנוע ובתיאטראות.²¹

בשנות 1941-1942 יזמה 'הנציבות הכללית לענייני יהודים', שמושבה היה בווישי, שורה ארוכה של צעדים אנטי־יהודיים נוספים, ואלה יושמו גם בצפון־אפריקה כלשונם או לאחר 'שיפוך' במינוח כדי להתאימם למציאות הפוליטית המקומית. כך למשל, באלג'יר לבדה פעל משרד ל'אריאניזאציה של הרכוש היהודי', שהוסמך להפקיע נכסים של יהודים ולטפל בפיטורי יהודים מענפי הבנקאות, הביטוח והבורסה. גם השלטונות בתוניסיה התכוונו להחרים את הרכוש היהודי, אולם בשל החשש מפני האפשרות שנכסי היהודים יפלו לידיהם של בעלי נתינות איטלקית חזרו בהם השלטונות מכוונתם. אשר למארוקו, הגבילו השלטונות את עצמם בעניין זה להרחקת היהודים מהמסחר הסיטונאי.

בשלוש הארצות הוטל נומרוס קלאוזוס של 2 אחוזים על יהודים בעלי מקצועות חופשיים, כגון: רופאים, עורכי־דין, רוקחים ואחיות. במקביל הוגבל בצורה דראסטית מספר הסטודנטים היהודים באוניברסיטת אלג'יר, עד שיעור של 3 אחוזים, והורחקו תלמידים יהודים גם ממוסדות החינוך התיכוני והיסודי (צעד שלא ננקט אפילו בצרפת עצמה) ומספרם הוגבל ל־14 אחוזים ב־1941 ול־7 אחוזים ב־1942.²² בשנת 1942 הוחל בהכנות להקמת 'יודנראט' יהודי באלג'יריה, לפי הדגם של U.G.I.F. הצרפתי, אולם הכנות אלה נקטעו באיבן עקב הפלישה של בנות־הברית

ב־8 בנובמבר 1942.²³

21 ראה: אביטבול, וישי, עמ' 26-27. כאשר לחקיקה האנטי־יהודית בצרפת — השווה פאקסטון ומארוס, עמ' 17-19.

22 ראה: ברונשוויג, עמ' 57-79.

23 ראה: איזנבט, עמ' 56-60; אביטבול, וישי, עמ' 94-96.

לצעדים אלה יש להוסיף את האווירה העוינת שלובתה על-ידי הארגונים האנטישמיים בשלוש הארצות. פה ושם התווספו מספר יוזמות מקומיות שהכבירו על חיי היהודים, כמו האיסור שהוטל על היהודים בערים שונות במארוקו להתגורר ברבעים האירופיים וכן הקצבת מזון על-פי קריטריונים גזעניים, גם-כן במארוקו. חוקי הגזע, חרף אופיים האוניברסאלי, פגיעתם לא היתה שווה בכל יהודי צפון-אפריקה. כך למשל, בעוד שבאלג'יריה פוטרו ממישרותיהם קרוב לשלושת אלפים עובדי-ציבור יהודים, הרי במארוקו ובתוניסיה, שבהן כמעט לא היתה ליהודים גישה למינהל הציבורי, נקטו הצרפתים בתחום זה צעדים שהשלכותיהם היו מוגבלות ביותר. ההבדל בין סבלם של היהודים בכל אחת משלוש הארצות בלט עוד יותר על רקע גירוש היהודים ממוסדות החינוך הציבורי. שלא כמו במארוקו ובמידה פחותה מזו בתוניסיה, שבהן היתה קיימת תשתית מסועפת של בתי-ספר יהודיים, נאלצה הקהילה באלג'יריה למצוא פתרונות חרום לאלפי התלמידים שסולקו מהחינוך הממלכתי. ואילו במארוקו כמעט לא הורגשה האריאניזאציה של החינוך, שכן הרוב המכריע של התלמידים היהודים למד במסגרות יהודיות והצרפתים לא הנהיגו הגבלות עליהן. כמו-כן, בעוד שבאלג'יריה היתה הפגיעה בכלל היהודים, הרי בתוניסיה ובמארוקו ניכר רישומה של תקופת וישי באזורים העירוניים בלבד, שכן ככלל חשו על בשרם את תוצאות חוקי הגזע רק השכבות והיחידים אשר בתוקף עיסוקיהם באו במגע עם הצרפתים או רצו לאמץ לעצמם את תרבותם. לפנינו אפוא אחד הפאראדוקסים של האנטישמיות התרבותית הצרפתית: היא פסחה על היסודות המסורתיים של הקהילה אך פגעה בצורה הקשה ביותר באותם יסודות של החברה היהודית, דוגמת יהודי אלג'יריה, אשר נתערו בתרבות הצרפתית ועשו כברת דרך ארוכה לקראת השתלכות בה. תדהמתם של יהודים אלה היתה גדולה שבעתיים נוכח העובדה שחוקי הגזע ניחתו על ראשם על-ידי הצרפתים של צרפת, שהצטיירו בעיניהם שונים באופן מהותי מהצרפתים של אלג'יריה, אשר היחס כלפיהם היה כאל עוכרי ישראל מושבעים וחסרי תקנה.

היהודים בצפון-אפריקה, כמו בצרפת עצמה, החזיקו בדעה כי חוקי הגזע שנכפו עליהם הונהגו על-ידי וישי בלחץ הגרמנים. לכן, חרף ביטול אזרחותם והפגיעה ברכושם ובמחייטם, מעולם לא התכחשו היהודים מקאזאבלאנקה עד תוניס לנאמנותם כלפי צרפת והתקשו להאמין כי תקנון היהודים היה מעשה ידיה של צרפת האנושית והנדיבה. לפיכך רבים היו היהודים שתמרו מכספם למגבית הלאומית, שאירגן המשטר החדש, ואילו היה הדבר תלוי אך ורק ברצונם החופשי אין ספק כי החיילים המשוחררים היהודים היו מצטרפים במאותיהם לשורות לגיון הלוחמים הצרפתי.²⁴

בחודשים שקדמו לפרוץ המלחמה ומיד לאחר תבוסת צרפת הגיעו מאות יהודים

צחרית, שהחליטה וישי לסלול בין שני עברי המדבר. האסירים היהודים פוזרו בערך ב־30 מחנות, שדמו למחנות־ריכוז לכל דבר. האסירים חויבו לעבוד יותר מעשר שעות ביום, בתנאי מזג־אוויר קשים ביותר. על כל הפרת סדר, ולו הקטנה ביותר, נגזרו עליהם עונשים גופניים קשים: שלילת מזון ומים, מכות, צינוק, ואפילו הוצאה להורג. מחנות אלה נוהלו בידי קצינים לשעבר של 'לגיון הזרים', שהפגינו את איבתם ליהודים ולא הסתירו את אהדתם לגרמניה הנאצית. המחנה הגדול ביותר בצפון־אפריקה היה מחנה ג'לפה (Djelfa) באלג'יריה, שרוכזו בו 700 עד 1000 אסירים. המחנה היה בפיקודו של אחד בשם קאבוש, שבחר את עוזריו, שכוננו 'ראשי מחנה', מקרב האסירים הפליליים או האנארכיסטים הספרדים. הללו נהגו להתעלל באכזריות באסירים, שחולקו עם בואם לפי ארצות־מוצאם; היהודים קובצו יחד בנפרד. עד שנת 1942 אוכסנו האסירים באוהלים, 12 עד 20 נפש באוהל. בקיץ ובחורף, בטמפרטורות שנועו בין 60 ל־10 מעלות, שכבו האסירים על הריצפה, על שכבה דקה של קש. תנאי ההיגיינה היו קשים מאוד. במהלך קיץ 1941 הפילה מגפת טיפוס כשלושים חללים מקרב האסירים. את הטיפול הרפואי הגישו רופאים אסירים, שעבדו בהשגחתם המתמדת של קאבוש ועוזריו ונענשו על כל 'חולשה' הקטנה ביותר כלפי החולים. העונש הרגיל היה מאסר במבצר קאפארלי, במרחק כשני קילומטרים מן המחנה. בכית־הסוהר היו 12 תאים, שטח כל תא כ־3 מטרים רבועים. כך תיארם אסיר לשעבר:

בכל תא הצטופפו עד שלושה אסירים. לא ניתנו מזרנים ואסור היה להביא לתא יותר משמיכה אחת. כן נאסר לעשן ולקרוא. תאורה לא היתה. לא היו יציאות להליכה. המזון היה מורכב מ־150 גראם לחם ליום ושני ספלי מרק, תמיד ללא בשר. בחורף קפאו האסירים, שכן שמשות החלונות שמתחת לתקרה היו מנופצות... מקץ ימים ספורים נלקחו האסירים ישר אל המרפאה או אל בית־החולים.²⁶

מחנה ברו (Bedeau), שהוקם סמוך לסידי בן אל־עבאס, היה בעל אופי מיוחד במקצת, משום שנועד לשמש מחנה־ריכוז לחיילים אלג'ירים ממוצא יהודי. שנה לאחר שבייתת־הנשק, נשלחו היהודים האלג'ירים משנתון־הגיוס 1939, ששירתו ביחידות סדירות שונות, למחנה ברו. שם היוו יחידה מיוחדת, שכונתה 'קבוצת העובדים היהודים' (G.T.I.), ומעמדם הושווה במאסר 1942 לזה של העובדים הזרים: מדיהם הצבאיים נלקחו מהם ובמקומם קיבלו תלבושות אזרחיות שחורות. כל העת נאלצו לבצע עבודות קשות ביותר, בפיקוח ה'לגיון'.²⁷

26 אביטבול, וישי, עמ' 106. על המחנות לחיילים – ראה: שייקובסקי, עמ' 87-93; ואנינו, עמ' 303, אביטבול, וישי, עמ' 102-107.

27 ראה: אביטבול, וישי, עמ' 105.